

BAKKALZÂDE İSMÂİL HAKKI EFENDİ VE ESERLERİ

Süleyman Gür*

Hayatı

Bakkalzâde, 1245/1830 yılında Trabzon Çaykara’da doğdu. Adı İsmail Hakkı’dır. Muhammed Efendinin oğludur. Sülalesi “Bakkalzâdeler” olarak bilinmektedir. Önce babası Muhammed Efendi’den ders aldı. Daha sonra yörenin meşhur müderrislerinden biri olan Çaykara Şinek köyünden Abbas Efendizâde Mehmed Efendi’den tahsiline devam etti. 1878’de Erzurum’da Osmanlı-Rus Harbi’ne katıldı. Hocasının bu savaşta şehid düşmesi üzerine savaş sonrasında yarım kalan öğrenimini Akdoğan (Yukarı Hopşera) köyü müderrisi Hâfizzâde İsmâil Efendi’nin yanında tamamladı. Müderrisliğe Tonya’nın Kumyatak köyündeki İskenderli Medresesi’nde başladı. Daha sonra bir süre Vakfikebir’de müderrislik yaptıktan sonra Of’un Uğurlu (Çifaruksa) köyüne geçti. Yaklaşık otuz yıl kaldığı Uğurlu’da bir medrese kurdu ve burada büyük hizmetler verdi. 1902 senesinde doğum yeri olan Şinek (Ataköy) köyüne döndü. Hem burada hem de karşı köy olan Paçan’da (Maraşlı) ders okutmaya devam etti. Tedris faaliyetlerini hayatı boyunca sürdürdü. On yedi dönem icâzet vererek yüzlerce öğrenci yetiştirdi. 1339/1921 yılında vefat etti. Şinek Camii yanındaki kabristana defnedildi. Maraşlı köyü müderrislerinden İdris Efendi ve Şeyhülkurra Mehmet Rüştü Âşıkutlu bilinen meşhur talebelerindendir.¹

10 Zilhice 1325 (14 Ocak 1908) senesinde talebesi Şinek köyünden Temel Efendi’nin oğlu Koskoszâde Hafız Mustafa Efendi’ye verdiği icazetnamede kendi ismini İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ôfi el-Pâçânî şeklinde zikretmektedir. Bu icazetnameden hocası ve onun hoca silsilesi takip edilebilmektedir. Hocasını, el-Hâc İsmail Efendi b. Mustafa Efendi el-Müftû bi Of eş-Şehîr bi Hâfizzâde diye takdim etmektedir. Hocası, el-Hâc Abdurrahman Efendi b. Mustafa Efendi el-Ôfi’den icazet almıştır. Abdurrahman Efendi ise Yahya b. Ahmed el’arîf bi Hüsniefendizâde’den icazet almıştır. Silsile bu şekilde yöredeki pekçok alimde olduğu gibi Hâdimî’ye kadar uzanmakta ve ileriye doğru devam etmektedir.

İsmail Hakkı Efendi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında eser telifi ile de uğraşmıştır. Tasavvuf, belâgat ve mev’izaya dair bazı eserler yazdığı, ayrıca mantık ve kelâmıla ilgili bir iki eser tercüme etmişse de özel kütüphanesinde bulunan kitaplarının neredeyse tamamının bir yangında yok olduğu ifade edilmekteydi.² Ancak bir eserinin İSAM Kütüphanesi’nde yer aldığı tespit edilmişti.³ Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde aşağıda tanıtacak olduğumuz iki eserine daha ulaşılmıştır.

Bu eserlerin yer aldığı mecmuada, başka bir risaleyi istinsah eden Of’un Melinoz köyüne mensup Sa’îd Kiryânî b. Ali Rıza’nın 80a varaktaki ferağ kaydından anlaşıldığına göre hicri 1284 yılında kendisi Çifaruksa (Uğurlu/Of) medresesinde talebe iken Of kazasının Şinek (Ataköy/Çaykara) köyünden

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

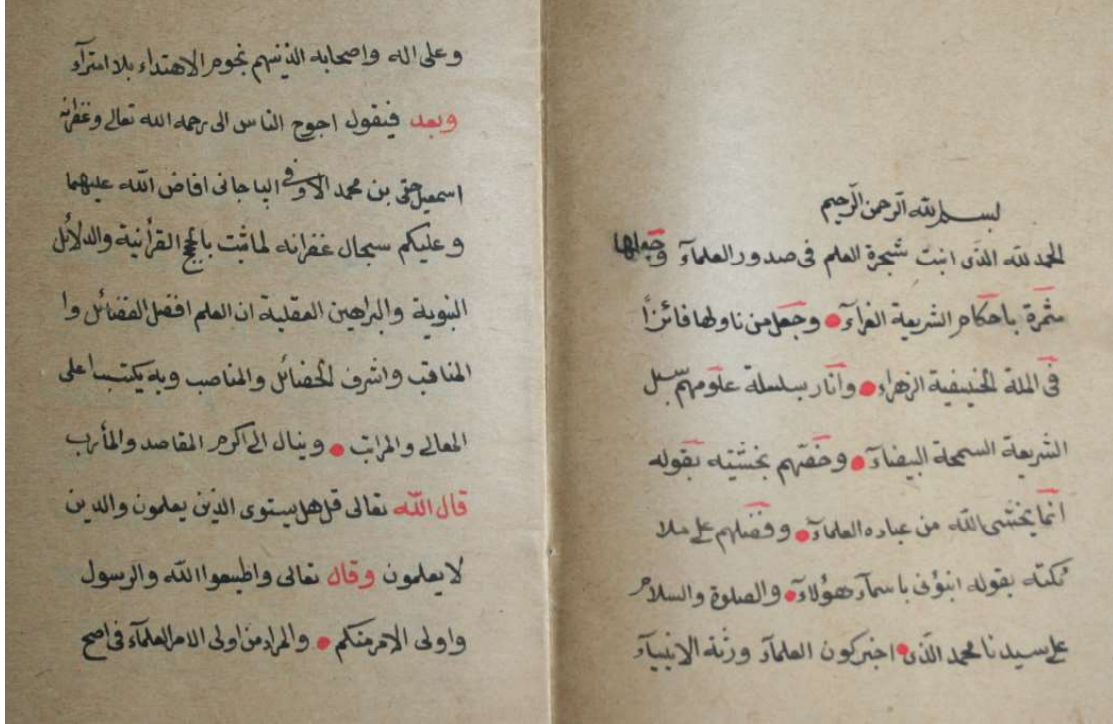
¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 545; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Of’lu Hoca Efendi İsmi Markalaştıran Alimler”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 27-58; Süleyman Gür, “Eski Of Bölgesi Müderrislerinin Şahsi Kütüphaneleri”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 629-640.

² Yusuf Şevki Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 545.

³ Yusuf Şevki Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Kasım 2023).

olan hocası İsmail Hakkı Efendi medresenin müderrislik görevini yürütüyordu. Yine bu mecmuadaki bir kayıttan onun 1286 senesinde de burada müderris olduğu anlaşılmaktadır. Yazmalardaki kayıtlarda hem Şinekî hem de Pâçânî nisbeleri geçmektedir. Bir talebesine verdiği icazetnamede ise müellif Pâçânî nisbesini kullanmıştır. Karşılıklı olarak birbirine bakan bu iki köy bir dere ile ayrılmaktadır. Bundan dolayı bu iki nisbe ile karışımıza çıkmış olmalıdır.

Kaynaklarda ismi zikredilen bazı eserleri şunlardır: Mühimmatü'd-din, Şerh-i Remziye, Burhânü'l-Hakâyık, Şerh-i Kaside, İstiskal Risâlesi, Şerh-i Urûzi Kâfi, Lâyihâ-i Âdâb, Şerh-i Lâyiha, Tercüme Minel Mantık, Mecmu'a-i Kava'id, Kurban Risâlesi, Şerh-i Dîbâce, Ravileriyle Kırk Hadis, Manzum Of Kasidesi, Mecâlis-i Cihâdiyye, Fâtiha Mev'izası, Mecâlis-i Nefise, Eczaü'l-Mecâlis, Tercüme Mebhes-i Hûdus-ı Âlem.⁴

Resim 1: Bakkalzâde'nin Koskoszâde Hafız Mustafa Efendi'ye verdiği icazetnamenin ilk iki sayfası

Eserleri

1. Şerhu Târîhi İbn Kemâl

Eser, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 7487/7, 31b-34b varakları arasındadır. Dili Arapçadır. Eser adı başlıkta yer almaktadır. Müellif adı hâtimede geçen "Hâzihi"ş-şerh li'l-fâzılı'l-muhakkik ve'l-fâhimi'l-müdekkik seyyidü'l-ulemâ ve senedü'l-fuzalâ kutbu't-tarîkati eş-şeyh İsmail Hakkî" ifadesinden alınmıştır. Eser, Sa'îd Kiryânî b. Ali Rıza el-Ôfi el-Melinôzî tarafından istinsah edilmiştir.⁵ Risalenin derkenarında müstensih tarafından yazılan açıklama notları yer almaktadır. Eserin başka bir nüshasına ulaşılammıştır.

⁴ İsmail Hakkı Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1 (16-19 Temmuz 2002)* (Trabzon: Eser Ofset, 2002): 349-350.

⁵ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 7487 numaralı mecmuada bulunan risaleler, Of'un Melinoz (Ballica) köyüne mensup Ali Rıza oğlu Sa'îd Kiryânî ile yine aynı yere mensup Şakirzâde/Bıçakzâde Muhammed Sa'îd Şerif Ali Rıza tarafından genelde hicri 1285-1290 tarihlerinde istinsah edilmiştir. Mesela bk. 30a, 111b, 46a, 48b varaklar.

Muhtevası

İsmail Hakkı Efendi, bu risalesini, İbn Kemalpaşa'nın (ö. 940/1534) telif ettiği bir eserinde, telif tarihi olarak kullandığı gizemli ifadelerdeki sır perdelerini aralamak üzere kaleme aldığı ifade etmiştir. Kemalpaşa'nın ifadesi şöyledir: “Temme'l-kitâbu bi'avnillâhi'l-meliki'l-vehhâb fî yevmi'l-cum'a. Ve hüve el-'aşru't-tâsi'u mine's-sülûsi's-sânî mine's-südûsi's-sânî mine'n-nisfi'l-evveli mine'l-'aşri's-sâdisi mine'l-'aşri's-sâlisi mine'l-'aşri'l-'âşiri mine'l-hicreti'n-nebeviyyeti.” İsmail Hakkı Efendi, Kemalpaşa'nın bu ifadesini aktardıktan sonra, “ekûlü/ ben derim ki” diyerek söze başlar ve aslında bu ifadelerin çözümünün hiç de zor olmadığını anlatmaya çalışır. Bu ifadeler içerisinde birler, onlar ve yüzler basamağının bulunduğunu, bir ay otuz gün, bir yıl on iki ay çekiğine göre buradaki ifadelerden hangi yılın, hangi ayın, kaçınıcı günün tespitinin için ehli için kolay olduğunu belirtir. Metinde geçen, “el-'aşru't-tâsi'u mine's-sülûsi's-sânî” ifadesinin eserin ayın kaçınıcı gününde yazıldığını anlatmak için zikredildiğini söyler ve eserin ayın on dokuzuncu gününde yazıldığını ortaya koyar. “mine's-südûsi's-sânî mine'n-nisfi'l-evveli” ifadesinin eserin hangi ayda yazıldığına delâlet ettiğini belirtir. Bu ayın da Safer ayı olduğunu ifade eder. “mine'l-'aşri's-sâdisi mine'l-'aşri's-sâlisi mine'l-'aşri'l-'âşiri” ifadesinin eserin yazıldığı yıla işaret ettiğini söyler. Çeşitli analizlerden sonra bu tarihin de dokuz yüz yirmi altı olduğunu zikreder. Kısaca İsmail Hakkı Efendi, Kemalpaşa'nın bu eseri 19 Safer 926 Cuma günü (9 Şubat 1520) yazdığını ortaya koyar.

Resim 2: Eserin ilk iki sayfası (06 Mil Yz A 7487/7)

Resim 3: Eserin son sayfası (06 Mil Yz A 7487/7)

2. Şerhu Risâleti'r-Remziyye

Bu eser de diğer eserle aynı mecmuada (Milli Kütüphane Yazmalar, nr. 06 Mil Yz A 7487/11), 49b-54a varakları arasındadır. Eser adı başlıktaki “Hâzihi Şerhu Risâleti'r-Remziyye” ifadesinden alınmıştır. Müellif adı başlıkta “eş-Şinekî el-Ôfi İsmail Hakkı”⁶ şeklinde yazılmıştır. Mukaddimede ise müellif kendini İsmail b. Muhammed diye takdim etmiştir. Müellifin hâtimede kullandığı ifadeler şu şekildedir: “Kad temme ketbuhu ve te’lîfuhu fî yedi İsmail b. Muhammed Efendi el-Ôfi el-Mülekkab bi Bakkalzâde fî sene 1276.” Müstensihin ifadeleri ise şöyledir: “Ve kad ketebtuhu ene min hattıhi fî sene 1286 ve ene'l-fakîru'l-hakîr Sa'îd Kiryânî b. Ali Rıza el-Ôfi el-Melinôzî fî medreseti Çifaruksa.” Ferağ kaydındaki bu ifadelerden anlaşıldığına göre eserin telif tarihi 1276, istinsah tarihi ise 1286'dır. Müstensih bu nüshayı Çifaruksa (Uğurlu) Medresesi'nde müellif hattından istinsah etmiştir.

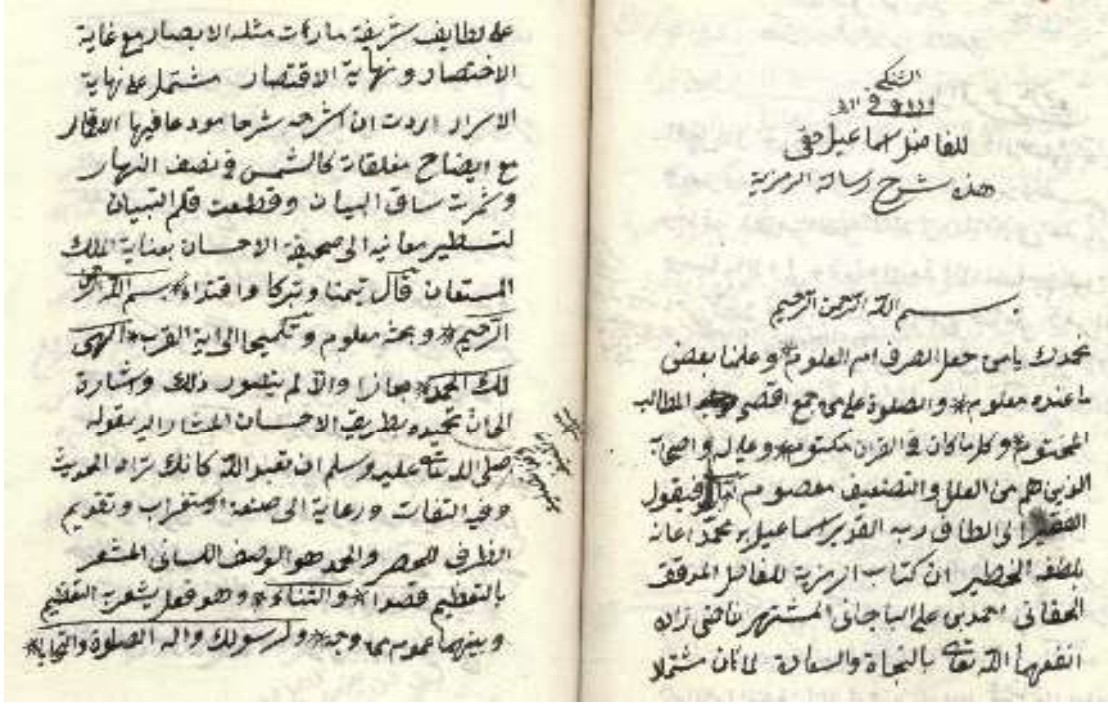
Muhtevası

Mukaddimeden anlaşıldığına göre bu eser Kadızâde Ahmed b. Ali el-Bâcânî'nin⁷ “Remziyye” adlı küçük bir risalesi üzerine yazılmış bir şerhtir. Arapça gramer ile ilgilidir. Müellif bu muhtasar ve son derece veciz kabul ettiği risaleyi faydalı gördüğü için ondaki bazı hususları açıklamak üzere bu risaleyi kaleme almıştır. Bâcânî'nin bir satırlık “hamdele” ve “salve”si üzerinde çokça durmuş, buradaki hususları belagat ilminin mecaz, iltifat, takdim-tehir, umum-husus gibi konuları üzerinden açıklamaya çalışmış, “hamd” ve “senâ” kavramları arasındaki farklara temas etmiştir. Salât-ü selâmın ne anlama geldiği, mezheplerin bu anlamlara nasıl yaklaştığı gibi konular üzerinde durmuştur. Adeta metinde geçen her ifadeyi dil açısından tahlile tabi tutup açıklama yolunu seçmiştir. Ana metinde sarf ilminin mukaddime, taksîm ve hâtime bölümlerine ayırdığını, bu ayırım ile nelerin kast edildiğini, mukaddime,

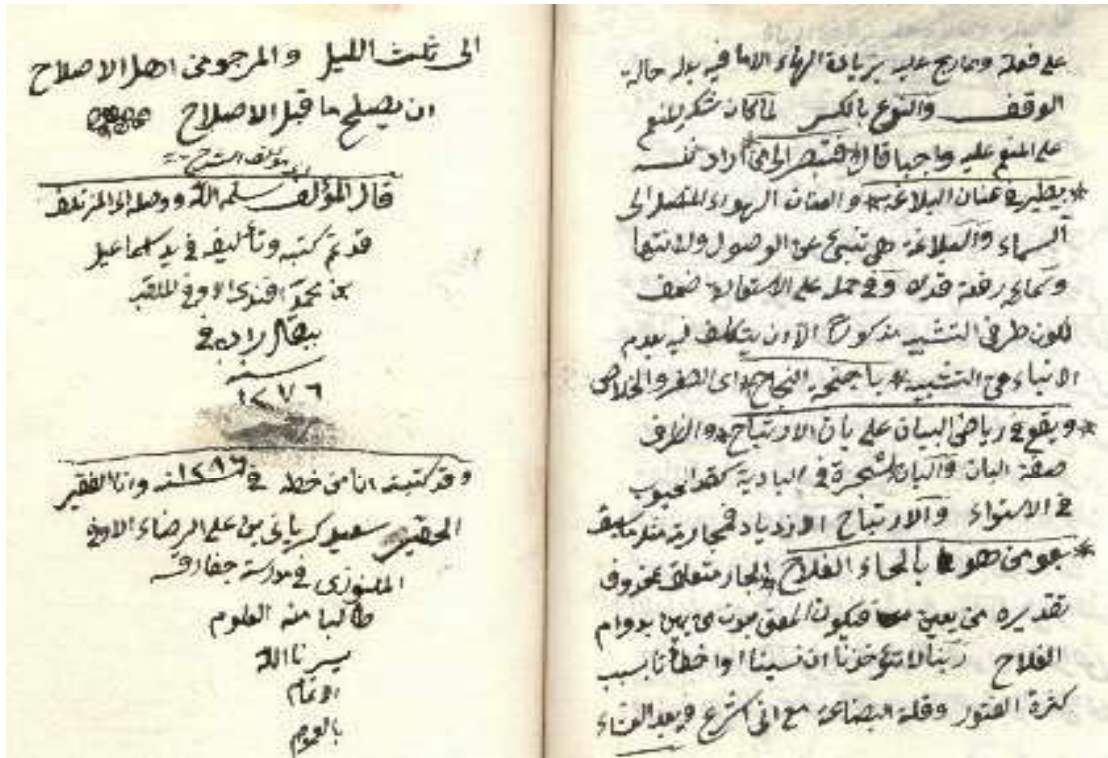
⁶ İsmail Hakkı Efendi aslen Çaykara ilçesinin Şinek (Ataköy) köyündendir. Ancak yaşadığı dönemlerde köyü Of'a bağlı olduğu için tıpkı diğer alimler gibi “el-Ôfi/el-Üfi” nisbesini kullanmıştır.

⁷ Bâcânî/Paçan, günümüzde Çaykara ilçesine bağlı Maraşlı köyünün eski adıdır. Kaynaklarda bu köye mensup olup Bâcânî/Paçanî nisbesiyle anılan çok sayıda alim geçmektedir. Sarf ilmi ile alakalı bir sayfalık *Remziyye* isimli risalenin yazarı da bunlardan biridir. Bu risale de yine bu mecmuanın 49a varagında mevcut olup Sa'îd Kiryânî b. Ali Rıza tarafından istinsah edilmiştir.

taksım ve hâtime başlıkları altında sarf ilminin hangi konularının işlendiğini belirtmiş ve metne göre bu konuları etraflı bir şekilde izah etmiştir. Bazı konuları metin içerisinde tartışmış ve “şayet sen derseni” “ben de derim ki”, “buna cevap olarak şöyle derim” gibi ifadeler kullanarak meseleleri muhatabın zihnine yerleştirecek bir anlatım metodu tercih etmiştir.

Resim 4: Eserin ilk iki sayfası (06 Mil Yz A 7487/11)

Resim 5: Eserin son iki sayfası (06 Mil Yz A 7487/11)

3. el-Kâfi fi Şerhi'l- 'Arûz

Bu eser İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi 11.231 numarada 1b, 36b varakları arasındadır. Tespit edilebilen başka bir nüshası yoktur. Eser adı başlıkta *Kâfi fi Şerhi 'Arûz* şeklinde yazılmıştır. Müellif mukaddimede kendisini İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ôfi diye takdim etmekte ve eserini müderrisliğinin ilk yıllarında Kumyatak köyünde telif ettiğini belirtmektedir. Eser, belagatla ilgili olup dili Arapça'dır.

Muhtevası

Bu eser Ebû Abdillâh Muhammed el-Marûf bi Ebi'l-Ceyş el-Ensârî el-Endülüsi'ye ait olan *el-Muhtasar fi 'ilmi'l-'arûz* isimli risale üzerine yapılmış bir şerhtir. Eser hakkında Bakkalzâde'nin mukaddimedeki şu değerlendirmesi manidardır: "Sağîren hacmühü kebîren kadruhu" (Hacmi küçük kıymeti büyük). Bakkalzâde, Aruzla ilgili temel kaideleri içeren bu risaleyi bazı alimlerin şerh ettiğini söylemektedir. Bu şerhlerden el-Kayserî'ye ait olandan büyük bir övgü ile bahsetmekte ve kapalı olan noktaları açıklığa kavuşturduğunu dile getirmektedir. Ancak bu şerhin tertibini beğenmediği için bu çalışmayı yaptığını zikretmektedir. Yusuf Şevki Yavuz bu çalışmayı "Ebû'l-Ceyş el-Ensârî'ye ait el-Muhtasar fi 'ilmi'l-'arûz adlı eser üzerine güzel bir üslûpla yazılmış, tatminkâr açıklamalar ihtiva eden bir şerh" olarak değerlendirmektedir.⁸

Resim 6: Bakkalzâde İsmâil Hakkı Efendi'ye ait el-Kâfi fi Şerhi'l- 'Arûz adlı eserin iki sayfası (İSAM Ktp., nr. 11.231, vr. 1b, 36b)

⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Kasım 2023)

Kaynakça

- Bakkaloğlu, İsmail Hakkı. “Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler”. *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1 (16-19 Temmuz 2002)* (Trabzon: Eser Ofset, 2002): 349-350.
- Gür, Süleyman. “Eski Of Bölgesi Müderrislerinin Şahsi Kütüphaneleri”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 629-640.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Of’lu Hoca Efendi İsmi Markalaştıran Alimler”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 27-58.
- İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ûfi/el-Ôfi. *Şerhu Târîhi İbn Kemâl*. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/600454>.
- İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ûfi/el-Ôfi. *Şerhu Risâleti'r-Remziyye*. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/600486>.
- İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ûfi/el-Ôfi. *el-Kâfi fi Şerhi'l-'Arûz*. İSAM Ktp. nr. 11.231, vr. 1b, 36b.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 545.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Kasım 2023).

